

Ottaa päähän – kielikuvat kiukun purkajina

Erityisesti marraskuu on omiaan tuottamaan paitsi vilunväristyksiä myös lievää ärtymystä. Päivät lyhenevät, ja ruskan kauniit sävyt korvautuvat hiukan yksitotisilla harmaan vivah-teilla. Onneksi suomen kieli on rikasta, ja voimme iloita lukuisista erilaisista tavoista, joilla voimme kertoa vähemminkin myönteisistä tunteistamme. Olen asiasta jo aiemminkin kirjoittanut muissa yhteyksissä, mutta en malta olla jakamatta äkäisyyden ilmaisemisesta hankimaani lisätietoa!

Useinhan meillä on runsaasti sanoja syystä tai toisesta tärkeiden tai suurtaajuisten ilmiöiden nimeämiseen. Esimerkiksi espanjalaisilla oli humalatilän kuvaamiseen – yli 60 vuotta sitten tehdyn tutkimuksen mukaan – viittisen-toista erilaista sanontaa, kun taas suomalaisilla niitä oli yli tuhat! Taidamme johtaa kilpailua? Muun muassa päihtymyksen voimakkuus on havainnollistettavissa: toisella on *monot vinos-sa*, toinen on vain *pienessä sievässä*.

Myös vihaisuusasteikko on laaja. Henkilö voi olla vain lievästi pahantuulinen tai silmittömän raivoissaan. Joku saattaa viskoa tavaroita, joku käy käsiksi. Vahva ärsyntyminen näkyy muun muassa ilmeistä: suu raottuu, ja hampaat tulevat näkyville. Kärtyyisen ihmisen silmät kapenevat, pupillit supistuvat, tai kulmakarvat kurtistuvat. Vieläpä kasvojen tai kaulan ihon punaisuuden – tai valkoisuuden – määrä voi vaihdella. Kehon kielen tulkinta ei lie-ne vaikeaa!

Tunnetilat on toki mahdollista tunnistaa pelkästään kuulemisen perusteella, jos kiihtymys kiteytyy vaikkapa väkevään voimasanaan. Ärräpäitä päästellään Suomessa kohtalaisen es-tottomasti. Nykyisin sadatellaan suurtaajuisim-min *v*-alkuisella ilmauksella.

Tuohtumus voidaan sanoittaa yksiselittei-sesti: minua *suututtaa*. Muitakin mahdolli-suuksia on: minua *batuttaa*, *kismittää*, *keljuttaa*, *närkästyttää*, *potuttaa* tai *ärsyttää*. Näitä vaihto-ehjoja kuuntelevan ei tarvitse arvailla, vaan hän tietää puhujan olevan kyseisessä mielen-tilassa. Aina viestintä ei ole näin yksioikoista: kaikki kiukkuu luonnehtivat fraasit, esimerkiki *vetää rypsit nenään*, eivät välttämättä avaudu. Monesti ne rakentuvat mahtipontisten kieliku-vien varaan (*veri kuohahtaa*), mutta ne viihtyvät myös epämuodollisissa, arkikieltä suosivissa ti-lanteissa (*ottaa kalloon, alkaa keittää*).

Nimenomaan kuvalliset ilmaukset soveltu-vat hyvin paljastamaan asennoitumisen: *silmät säkenöivät*. Ne ovat omiaan erityisesti kielteis-ten tunteiden julkistamisessa, sillä niitä voi-daan joskus pitää kohteliaampina kuin suoraa puhetta: *nousin väärällä jalalla* tulkitaan vain lievähkön pahantuulisuuden osoittamiseksi. Fraaseihin saattaa kytkeytyä myös kevennyk-seen tähtäävää huumoria: jollakulla on *pipo ki-reällä*.

Joskus fraasi saattaa esiintyä monessa kielel-sä samantapaisena. Härkätaistelussa matadorin punainen muleta saa härän raivostumaan. Saksassa ja englannissa kuten suomessakin vi-hainen ihminen *näkee punaista* (*rot sehen, to see red*). Englannin sanontaa *blow a fuse* 'räjäyt-tää sulakkeet' vastaa suomen *polttaa proppunsa*, mutta saksassa vihasta voi räjähtää ärsyntynyt henkilö itse: *vor Wut platzen*.

Kun kyse on kuvaannollisesta ilmauksesta, on etsittävässä niitä ilmiöitä ja asioita, joihin se pohjautuu. Monet fraasit ovat juuri visuaali-suutensa vuoksi läpinäkyviä. Jos joku *saa sätkyn* (sähköiskun), hän on todennäköisesti vähem-män hyväntuulinen. Tapahtumat eivät ylimal-

kaan pidä yhtä todellisuuden kanssa. Lähinnä hullunkurinen on ajatus, jos vihastuneen *nokka* olisi *solmussa* tai hän olisi *kireä kuin viulukiel*.

Joskus vimmastumiselle etsitään vertailukohdetta luonnonilmiöistä tai eläimistä. Suomessa joku voi olla *kiukkuinen kuin ampiainen* tai *äkäinen kuin perseeseen ammuttu karhu*. On mahdollista olla myös *näreissään* tai *käärmeissään*.

Tietyllä tavalla on järjellistä, että eri ruumiinosat ovat vahvasti mukana kiukkuja ilmaisevissa fraaseissa. Sehän on esitettävissä fyysisten oireiden avulla. Herkkätunteisista elimistä erityishuomion kohteena on sappi. Sen toimintahäiriöt ovat usein varsin kivuliaita, mikä edistää niiden kytkeytymistä psyykkiseen pahoinvointiin. Niinpä harmistunutta *sapettaa*.

Hermojen liittyminen vihastumiseen on puolestaan fysiologinen tosiasia. Mieltämme rauhoittaa vagus- eli kiertäjähermo, joka on tietynlainen ihmiskehon jarrutusjärjestelmä. Sen toiminnan heikentyminen voi saada aikaan jopa ylimitoitettun reaktion. *Hermot* voivat olla *riekaleina* tai *hermo katkeaa*. Lyhyesti voi vain todeta: *nyt meni hermot*.

Ajatusten ja erilaisten reaktioiden kontrollin voi kuvitella olevan yhteydessä ensisijaisesti aivojen toimintaan. Silloin viihtyisän tilanteen häiriytyminen *ottaa aivosta* tai *aivoon*. Aivoja saattaa edustaa myös pää. Suomen suurtaajuisimpia suuttumisfraaseja ovat *ottaa päähän* (tai *päästä*) ja sen tosinnot. Pään enemmän tai vähemmän kiinteästi kytkettyvät seikat johtanevat seuraaviin muunnelmiin: *ottaa ohimoon*, *takaravoon* tai *lettiin*, vieläpä *hilseeseen*, *hattuun* tai *pipoon*. Pään muoto on kenties myötävai-

kuttanut seuraavien varianttien syntyyn: *ottaa pollaan* tai *boltsiin* (näiden taustalla on ruotsin sana *boll* 'pallo'), *kupoliin* ja *nuppiin*. Selittääkö vihannesten pyöreys puolestaan seuraavat idiomit: *ottaa kaaliin* tai *lanttuun*?

Myös verenpaine on mielialan mittari. Liian korkeaksi sen saattaa kohottaa stressi. Kun jokin asia *nostaa verenpainetta*, asianomainen muuttuu äkeäksi. Lisäksi suuttumus on usein nähtävissä kasvojen tai kaulan ihon punertumisesta: *veri nousee päähän*. Helposti pillastuvan henkilön ominaisuutena pidetään kuumaverisyttä, joten fraasi veren kiehumisesta on luonteva: *veri kiehuu*.

Ilmausten taustalla vaikuttavat myös kehon ulkoiset osat. Ärtymyksen paljastajina voivat toimia niin karvat kuin hiuksetkin: *ne nousevat pystyyn*. Kiukkuinen katsekin kertoo paljon, minkä vuoksi jopa sielun peiliksi nimetyt silmät ovat mukana fraaseissa: *ne palavat* tai *salamoivat*. Oma keho tuntuu tarjoavan odottamattoman monipuolisen lähtökohdan tuohutumisen kuvaukselle.

Kulloinenkin fraasi näyttää erilaisen tavan menettää malttinsa, ja kokemuksen intensiivisyys vaihtelee. Jonkin verran yllättävää on fraasien runsaus. Tässä kirjoituksessa on kuitenkin vasta raotettu sanaisen arkun kantta. Voi vain aprikoida, miten täysi se on... Onneksi saapuva joulu ja viimeistään lisääntyvä valoisuus vastapainoksi *ilahduttavat*, *onnellistavat* ja *riemasuttavat* meitä!

Pirkko Muikku-Werner

*Kielenkäytön tutkija
Itä-Suomen yliopisto*